И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети

Д 10.24.699 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 81’ 246.2:711(043.3)

Абдыраева Назгүл Сарбагышовна

Архитектура жана шаар куруу багытындагы кыргыз-орус тидериндеги билингвизм

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими

филология илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасына изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин кыргыз тили кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчиси: Абдувалиев Ибраим Абдувалиевич филология илимдеринин доктору, КР Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институтунун профессору

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору, профессор

филология илимдеринин кандидаты, доцент

Жетектөөчү уюм:

Диссертациялык ишти коргоо 202...-ж. «___» ___________ саат 14:00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Д 10.24.699 Диссертациялык кеңеши кеңешинин отурумунда, 720026, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., И.Раззаков көч.51 А, ... ауд. дареги боюнча болуп өтөт. тел: (996 312) 660 347, https://arabaevksu.edu.kg/ru, www.kstu.kg.

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин https://arabaevksu.edu.kg/ru, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институтунун https://goo.su/TaNAc жана И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин китепканаларында, Бишкек ш., Ч.Айтматов пр. 66 жана 720044, Бишкек ш., www.kstu.kg. жана www.vak.kg сайтында таанышууга болот.

Автореферат 2024-ж. «____» ______________ таркатылды.

Д 10.24.699 Диссертациялык кеңешинин
окумуштуу катчысы, ф.и.к., доцент Н.Б.Джаркинбаева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу Кыргызстанда жашаган жалпы калтын ичинен 80ден ашуун ар улуттун өкүлдөрүнүн арасында өз ара байланыштын ролун аткарган расмий кыргыз-орус билингвизмин изилдөө иши менен байланыштуу. Кыргыз Республикасында жалпысынан иш кагаздарын жүргүзүү системасында негизги тилдер болуп кыргыз жана орус тилдери саналат, ал эми эл аралык долбоорлордо тараптардын тиешелүү тилдери колдонулат. Өлкөбүздө 30 жылдан ашык убакыттан бери жүргүзүлүп жаткан тилдин интеграциялык процессинин реформасы көйгөйлүү бойдон калууда, анткени кош тилдүүлүк мамлекеттик деңгээлде, б.а., анын ичинде архитектура жана шаар куруу багытындагы кыргыз-орус билингвизми байкалат. Дүйнө жүзүндөгү жана постсоветтик өлкөлөрдөгү социалдык-экономикалык абалдын өзгөрүшүнө байланыштуу жыл сайын, негизинен Россияда жана башка өлкөлөрдө жашап жана иштеген мекендештерибиздин демографиялык санын өсүшү байкалууда.

Дүйнөлүк рыноктук мамилелердин шарттарында Кыргызстандагы өнөр-жайдын алдыңкы тармагынын бири болгон архитектуралык-шаар курууда катардагы адистиктерден баштап — усталар (мастерлер), прорабдар жана дизайнерлер, архитекторлор, дизайнерлер, инженерлер үзүрлүү эмгектенүүдө. Жакынкы жана алыскы чет өлкөлөргө (Европа өлкөлөрүнө, Азия жана АКШга) чыгып кеткен мекендештер негизинен курулуш тармагында жана тейлөө тармагында иштешет. Кыргыз Республикасындагы орто жана жогорку кесиптик окуу жайларында инженердик-куруучу жана архитектуралык адистиктерге даярдоо өлкөнүн кесиптик-техникалык колледждеринде жана жогорку окуу жайларында жүргүзүлөт.

Билингвизмди колдонуу процесси жана билингвалдык билим берүү боюнча талаш-тартыштар XX кылымдын 60-жылдарынын аягында башталган. Эки тилдүү билим берүүнүн теоретиги Тове Анита Скутнабб-Кангас (финдик лингвист жана педагог) төмөндөгүдөй белгилеген:«Билингвалдык билим берүүнүн каршылаштары эки тилдүү окутуу чөйрөсүн этникалык борборлоштурулган, ассимиляцияланган, таңууланган, бөгөт коюучу, колдоочу, кыскартылган жана системасыз» деп аныкташат. Ошол эле учурда практикалык иш-аракеттердин натыйжаларына негизделген бир дагы эки тилдүү модель кемчиликсиз жана универсалдуу колдонуу касиетине ээ эмес».

Учурда өлкөбүздө кыргыз-орус билингвизмдин деңгээли тил саясатынын процессинин тез-тез өзгөрүп турушу, кош тилдүүлүктүн булагы болгон кыргыз-орус тилдерин практикалык колдонуу менен байланыштуу. Тилдердин мындай иштөө тенденциясы актуалдуу жана ошол эле учурда окуу жана практикалык ишмердүүлүктүн илимий көйгөйүнө айланган. Эл аралык тилдик байланыштарды активдештирүүдө илимий-техникалык прогресстин өнүгүү деңгээли жана интернеттин глобалдык маалымат тармагын колдонуу маанилүү роль ойнойт. Изилдөөнүн актуалдуулугу анын өлкөдөгү жалпы тилдик маселелерди чечүү үчүн социалдык-техникалык жана теориялык аспектидеги өзгөчө мааниси менен гана чектелбей, архитектура-шаар куруу багытындагы

кыргыз-орус билингвизимин толук изилдеп чыгууга багытталат. Азыркы учурда архитектуралык-шаар куруу ишмердигинде кош тилдүүлүк эң актуалдуу жана эл аралык масштабга ээ – инженерияда, технологияда, жалпысынан, искусстводо, маданиятта жана тил илиминде, эл арасында бир тилден экинчи тилге өтүүнүн зарылчылыгы менен интеграция процессинде башка активдүү тилдерди пайдалануу - билингвизмден полилингвизмге карай болгон илимий изилдөө саналат.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, ири долбоорлор жана илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациянын темасы Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 2-июнундагы № 119* Жарлыгы менен бекитилген 2014-2020-жылдары Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасына байланыштуу жана Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221** Жарлыгы менен бекитилген 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында тил саясатына өзгөчө көңүл бурулган. Диссертациялык иш И.Раззаков атындагы КМТУнун кыргыз тили кафедрасынын илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планына ылайык аткарылган.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты – кыргыз-орус билингвизми боюнча архитектура-шаар куруу багытындагы теориялык негиздерин аныктоо жана Кыргызстандын техникалык жогорку окуу жайларында окутуунун методикасын салыштыруу жана аны өнүктүрүү принциптерин иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн максатына ылайык төмөнкүдөй **илимий маселелери** коюлган:

- ата мекендик жана чет элдик изилдөөчүлөрдүн теориялык эмгектеринде чагылдырылган кыргыз-орус билингвалдык билим берүүнүн жана терминологиянын өзгөчөлүктөрүн негиздөө;
- кыргыз-орус тилдериндеги билинвгизм боюнча илимий-теориялык иштерди системалаштыруу;
- техникалык илимдерде билингвизмди колдонуу боюнча концептуалдык жана практикалык иштерди талдоо;
- Кыргызстандын техникалык жогорку окуу жайларында билингвалдык билим берүүнүн негизги принциптерин аныктоо;
- архитектура-шаар куруу багыттарында окутуунун методикасын жана методологиясын тактоо жана толуктоо.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы кесиптик терминологияны колдонуу менен окутуунун өзгөчөлүгүн негиздөөдө жана билингвизмдин теориялык негиздерин андан ары өнүктүрүүдө; билингвизмдин кыргыз-орус тилдериндеги илимий-теориялык иштерин системалаштырууну өркүндөтүүдө чагылдырылат.

* Кыргыз Республикасынын Президентинин “Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын ишин уюштурууну жакшыртуу жөнүндө” Жарлыгы (21.12. 2010, №365)

** Кыргыз Республикасынын Президентинин “Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана саясатты өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө” Жарлыгы (01.07. 2013. № 155)

Биринчи жолу базистик терминдерди аныктоо менен архитектуралык-шаар куруу багыттары боюнча концептуалдык жана практикалык иштердин анализдеринин жыйынтыктары алынды. Жогорку окуу жайларында архитектуралык-шаар куруу багыттарында кош тилдүүлүктү колдонуу боюнча талдоонун негизги жыйынтыктары изилденди.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси диссертациянын негизги жоболорун жана корутундуларын жалпы жана атайын билим берүү программаларын түзүүдө кеңири колдонуу мүмкүнчүлүгүнөн турат. Кыргыз-орус тилдери боюнча окуу курстарын уюштурууда Кыргызстандагы кош тилдүүлүк боюнча илимий иштерди кароо жана баалоо боюнча да илимий-практикалык мааниге ээ. Алынган натыйжалар илимий, билим берүү жана башка тармактарда колдонулушу мүмкүн, ошондой эле кыргыз-орус билингвизмин изилдөөгө арналган макалалардын, монографиялардын жана жамааттык изилдөөлөрдө колдонулушу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси өлкөдөгү архитектуралык-шаар куруу иш-чараларына, атап айтканда, курулуш объекттеринин сметалык наркын аныктоо үчүн архитектуралык-курулуш долбоорлоо процессине, транспорттук жана экологиялык чыгымдарга жана өндүрүштө техникалык-экономикалык негиздемелерди аныктоого түздөн-түз байланыштуу, ошону менен катар курулуш материалдарын, конструкцияларын жана буюмдарын, курулуш-монтаждоо иштеринде имараттарды жана курулмаларды техникалык эксплуатациялоо процесси, шаар куруу ишинде инфратүзүм менен байланышкан зарыл болгон тармактар менен байланышкан.

Коргоого коюлган диссертациянын негизги жоболору. Коргоо үчүн төмөнкү жоболор сунушталат:

- кыргыз-орус билингвизми боюнча илимий-теориялык иштердин айырмалоочу принциптери;
- архитектуралык-шаар куруу ишинде кыргыз тилиндеги базистик терминдерди жана түшүнүктөрдү колдонуу менен техникалык илимдерде билингвизмди пайдалануу боюнча практикалык жана концептуалдык иштердин анализдеринин натыйжалары;
- Кыргызстандын ЖОЖдорунда эки тилде билим берүүнүн негизги принциптери;
- Кыргызстандын жогорку окуу жайлары үчүн ЖОЖго чейин даярдоодо билингвизмди окутуунун өзгөчөлүктөрү;
- архитектура жана шаар куруу багыттарында мониторинг жүргүзүү жана окутуунун методологиялык өзгөчөлүктөрү;
-кыргыз-орус билигвизими боюнча архитектура жана шаар куруу багыттары боюнча окутуунун принциптери жана ыкмалары.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Техникалык университетте билингвизм боюнча фактылык материалдарга илимий-теориялык талдоо жүргүзүлүп, кыргыз-орус тилдерин ийгиликтүү өздөштүрүүнүн педагогикалык шарттары жана жолдору аныкталып, теориялык жактан негизделди; изилденип жаткан көйгөй боюнча эксперименталдык иштер уюштурулуп, жүргүзүлгөн жана алынган натыйжалар системалаштырылган; кыргыз-орус тилдерин үйрөнүп

жаткан студенттер үчүн тилди ийгиликтүү окутуунун модели түзүлдү жана сыналды; архитектуралык жана шаар куруу багытында эки тилдүү студенттерди окутуунун эффективдүү педагогикалык технологияларынын системасы иштелип чыккан; талдоо жана статистикалык кайра иштетүү жүргүзүлүп, бул изилдөө маселелери боюнча жыйынтыктар чыгарылган.

Диссертациянын натыйжаларын сынап көрүү. Иштин негизги жоболору жана айрым бөлүмдөрү республикалык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндалды жана талкууланды: «Н.Исанов атындагы КМКТАУда окуу процессин уюштуруудагы кыргыз-орус билингвизми» (Кыргыз-Өзбек университети, 10-февраль, 2022-ж.); «Кыргызстандагы техникалык жождордогу билингвизмди колдонуудагы айрым аспектилер» (Башкирия, 25-февраль, 2022-ж.); «Техникалык илимдердери терминология боюнча заманбап теоретикалык эмгектер» (Нур-Султан, Казакстан, 1-март, 2022-ж.); «Some aspects of the practical use of bilingualism in technical universities Kyrgyzstan» (Канада, июль, 2022-ж.); «Кыргызстандын техникалык жождорундагы кыргыз-орус билингвизми» (И.Раззаков атн. КМТУ); «Кош тилдүүлүктү пайдаланышы жана өнүгүшү – тилдерди өздөштүрүүнүн маңызы жана стратегиялары» (Ж.Баласагын атн. КУУ, 29-апрель, 2022-ж.); «Архитектура жана шаар куруу багыттарынын студенттери үчүн кыргыз-орус тилдеринде билим берүүнү уюштуруунун өзгөчөлүктөрү» (С.Нааматов атн.НМУ, ноябрь, 2022); «Сөздүктөр, алардын билим берүүдөгү мааниси жана ролу» (И.Раззаков атн. КМТУ, февраль, 2023-ж.); «Инсандын кесиптик жана карьералык өсүүсүндөгү мамлекеттик тилдин ролу» (Социологиялык сурамжылоонун жыйынтыктары боюнча) (Астана, Казакстан); «Билингвизмден полилинвгизмге карай...» (Астана, Казакстан, 30-декабрь, 2023-ж.); Ошондой эле илимий иштин айрым жоболору «Кыргыз тилин үйрөнөбүз...» деген аталыштагы башталгыч топтор үчүн усулдук колдонмо (Бишкек, 2021-ж.); «Архитектура жана шаар куруу терминдеринин кыргыз-орус-англис тилинде түшүндүрмө сөздүгү» (Бишкек, 2022-ж.); «Кыргыз Республикасындагы ири жана чакан шаарлар. Архитектура жана шаар куруу багытындагы студенттер үчүн тексттер жыйнагы жана айрым кесиптик терминдердин түшүндүрмөсү» (Бишкек, 2023-ж.) усулдук колдонмосун даярдоодо жана колдонулган. Ошондой эле И.Раззаков атындагы КМТУнун архитектура, шаар куруу, айлана-чөйрөнүн дизайны, архитектуралык маурастарды реставрациялоо жана реконструкциялоо, буюмдарды көркөм долбоорлоо багытында окуган студенттердин окуу топторунда кыргыз тили сабактарында практикалык сыналган. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору И.Раззаков атындагы КМТУнун Кыргыз тили кафедрасынын отурумдарында талкууланып, жактырылган.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы. Диссертациянын негизги илимий жыйынтыктары, анын ичинен иштин баштапкы методологиялык позициялардын, изилдөөнүн объектисинин, предметинин, максаттарынын жана милдеттеринин тактыгы менен камсыз кылынган. Изилдөөнүн ишенимдүүлүгү изилдөөнүн бардык этаптарында ишке ашырылган жеке практикалык сыноолордун натыйжалары менен ырасталат. Бардыгы болуп

11 макала жарык көргөн, архитектура жана шаар куруу боюнча кыргызча-орусча-англисче терминологиялык сөздүк жарык көрдү (Т.С.Кеңешов жана У.Т.Сасыкеев менен авторлоштук менен 2022-жылы 23 б.т. жана 1500 терминден ашык); Кыргыз Республикасындагы ири жана чакан шаарлар. Архитектура жана шаар куруу багытындагы студенттер үчүн тексттер жыйнагы жана айрым кесиптик терминдердин түшүндүрмөсү жарык көргөи (2023-ж.).

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, үч главадан, 9 бөлүмдөн, корутундудан жана пайдаланылган адабияттар тизмесинен турат. Илимий иштин көлөмү 158 бет.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сөздө илимий теманын актуалдуулугу, диссертациянын темасынын негизги илимий долбоорлор (программалар) жана ири изилдөө иштери менен байланышы негизделип, изилдөөнүн максат жана милдеттери, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы, практикалык жана экономикалык алынган натыйжалардын мааниси, коргоого коюлган негизги жоболор, изденүүчүнүн жеке салымы, изилдөөнүн натыйжаларынын сыналышы, диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы, диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү берилди.

Илимий иштин **«Кыргыз-орус тилдериндеги билингвизмди колдонуунун илимий-теориялык негиздери»** деген аталыштагы биринчи главасында техникалык жана дисциплиналар аралык илимдердеги терминология боюнча теориялык эмгектерге анализ жасалган; билингвизм боюнча кыргыз жана орус тилдеринде илимий-теориялык эмгектер каралды; техникалык илимдерде кош тилдүүлүктү колдонуу боюнча практикалык жана концептуалдык иштерге талдоо жүргүзүлдү. **«Техникалык жана дисциплиналар аралык илимдердеги терминология боюнча теориялык эмгектерди талдоо»** деген аталыштагы биринчи главанын биринчи бөлүмүндө терминология боюнча негизги теориялык эмгектер, кесиптик терминдердин курамы, аларды окуу процессин уюштуруудагы терминдердин ролу, мазмун-мааниси жөнүндө кыскача тарыхый библиографиялык жана изилдөө маалыматтары берилди. Терминология боюнча изилдөөчүлөр жана окумуштуулардын: М.В.Ломоносов, В.И. Даль, С. И. Ожегов, М.Кашгари, К.Тыныстанов, Э.Арабаев, К.К.Юдахин, А. Искаков, Р.Усубакунов, Ч.Джаныбеков. А.Алдашев, К.Шатемиров, Э.Маанаев, Т.Карашев, Ж.Шукуров, Б.О.Орузбаева, А.С.Кацев, О.Д.Даникеев, Э. Абдулдаев, Д.Исаев, М.Иманалиев, Ж.Шериев, А.ААбдыкалыков, Р.З. Кыдырбаева, А.Ж.Асаналиев, З.К. Дербишева, М.Х.Манликова ж.б. илимий эмгектерине тектештирме-тарыхый анализ жасалып, илимий изилдөө жүргүзүлдү. Орус-кыргыз терминологиялык окуусунун Октябрь мезгилине чейинки жана совет мезгилиндеги өнүгүүсүнүн жана илимий изилдөөлөрүнүн негизги тарыхый этаптары каралып, кыргыз терминологиясынын бүгүнкү күнгө чейинки курамынын, принциптеринин, мазмунунун жана өзгөчөлүктөрүнүн натыйжалары чагылдырылды.

Биринчи главанын «**Кыргыз жана орус тилдеринде билингвизм боюнча илимий-изилдөө иштери»** аталышындагы экинчи бөлүмүндө изилдөөнүн предмети, объекти аныкталат жана изилдөөнүн аналитикалык баяндамасы, изилдөөнүн лингвистикалык жана методологиялык негиздерин камтыган методика, билингвизмдин маселелерин изилдөөнүн методологиясы берилет. Заманбап билингвизм - учурдагы кыргыз тилинин вариациясы менен каралат, т.а. башка тилдерден алынган тилдик бирдиктер, алардын жардамы менен белгилүү бир чет элдик кеп контекстинде же конкреттүү чет тилиндеги терминди, аталышты (инофонду колдонуу, аны менен иштөө өзгөчөлүктөрү чагылдырылат. Илимий иштин методологиясы болуп тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илиминде, филологияда илимпоздордун З.К. Дербишева, Г.А. Василькова, Н.К.Сартбекова, Н.М.Карыбекова, М.С.Савина ж.б. илимий изилдөөлөрүндө иштелип чыккан принципти эске алуу менен Кыргызстандагы билингвизм саналат. Архитектуралык жана шаар куруу багыттарындагы терминдери каралып, бир тилдин башка тилдер менен өз ара аракеттенүү процесси - конвергенция, ошондой эле сөздүн лексикалык маанисинин өзгөрүүлөрү, тил илиминде башка тийиштүү көйгөйлөрү каралат. Кыргызстандын ЖОЖдорундагы окуу процесси жана гибриддик (аралаш) форматта окуу процессин практикалык уюштуруу иши баяндалган. Фундаменталдык жана атайын предметтер боюнча практикалык сабактар орус тилинде, «Кыргыз тили жана адабияты» сабагы гана мамлекеттик тилде өткөрүлөт. Сабактарды өткөрүү үчүн маалыматтык булактардын жалпы көлөмү (лекциялар, семинарлар, лабораториялар) жалаң орус тилинде берилген. Бул изилдөөнүн илимий-теориялык негизи алынган натыйжалар, жалпылоо жана корутундулар билингвизм көйгөйүнүн ар кыл аспектилерин тереңирээк чагылдырууга, архитектуралык жана шаар куруу багытындагы кыргыз-орус тилинин өлкөбүздө рентабелдүү иштешине түрткү болоорун аныктоого арналган. Учурда кыргыз тили сабагында «кейс-метод» өзгөчө популярдуулук менен колдонулууда, кейстерди (case-method) колдонуу менен окутуу методу «көйгөйдү чечүү методу» (problem method) деп аталат. Аталган методдун негиздөөчүлөрүнүн бири, Гарвард бизнес мектебинин деканы В.П.Донхэм, “кейс методу” көйгөйдү чечүү процесси - алгоритмдик жана кайталануучу экенин белгиледи. Ар түрдүү тилдерди (эки же андан көп) окутууда "кейс методун" колдонуунун маанилүү өзгөчөлүгү, алар “көйгөйдү чечүү” үчүн зарыл болгон тил көндүмдөрүн өнүктүрүүгө байланыштуу атайын даярдык иштерин талап кылат. Бул, негизинен, тематикалык лексика жана учурда кездешүүчү терминдер менен иштөөнү, ошондой эле талкуу жүргүзүү жана чечимдерди оозеки же жазуу жүзүндө көрсөтүү үчүн сүйлөө үлгүлөрү менен таанышууну камтыйт.

Атайын предметтер боюнча студенттердин окпу жаткан учурда алган жана мурда болгон билимдерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүү менен окутуучулар алардын жеке көндүмдөрүн жана жөндөмдөрүн кеңейтүү, жакшыртуу милдетин карашат жана компетенттүү адис катары даярдалып чыгышына болгон күч-аракеттерин жумшашат. Көбүнчө өлкөнүн алыскы райондорунан келген студенттер өз билимдерин калыптандырууда жана аны көрсөтүүдө,

презентациялоодо системалуу билимге жетишпейт, көпчүлүгү кыргыз-орус тилдеринде күнүмдүк оозеки баарлашуу деңгээлде гана сүйлөшөт. Бул студенттердин лингвистикалык компетенттүүлүгүнүн уникалдуулугу алардын университетте орус тилин үйрөнүүдө кездешкен көйгөйлөрдү алдын ала аныктайт. Бирок алар, эреже катары, орусча кыска убакыттын ичинде фонетикалык жана грамматикалык каталары бар, жазуу тилин канааттандырарлык деңгээлде өздөштүрүшөт жана сүйлөшө алышат. Демек, бул процесс тил илиминин көйгөйү болуп саналат, айрыкча тил үйрөнүүдө пайда болгон тилдик тоскоолдуктарды жоюуда, архитектуралык жана шаар куруу тармагындагы билимдерди алууда жана колдонууда өзгөчө кыйынчылыктарды жаратат.

Биринчи главанын **«Билингвизм боюнча концептуалдык жана практикалык иштерди кароо жана:шаар куруу, архитектура, долбоор, дизайн, курулуш ж.б. түшүнүктөрдү терминологиялык талдоо»** деген үчүнчү бөлүмүндө техникалык университеттердин билим берүү ишмердүүлүгүндөгү билингвизм окутуу процессин модернизациялайт жана окуу планынын мазмуну, анын жүрүшүндө кесиптик терминдерди өздөштүрүү тууралуу баяндалат. Тилдин улуттук өзгөчөлүгүн чагылдырган концептуалдык системасынын компоненти болуп концепт (маани) - чындыктын фрагментин чагылдыруунун натыйжасы болгон когнитивдик структура эсептелет. Тилдин концептуалдык тутумунда ар кандай мазмун катталган: түшүнүктүк, вербалдык, ассоциативдик, салыштырма, салыштыруучу, культурологиялык ж. б. Ошондуктан, түшүнүктөрдү тил аралык салыштыруу ар кандай тилдерде сүйлөгөндөрдүн концептуалдык тутумунун мазмунундагы улуттук жана эл аралык компоненттерди аныктоого өбөлгө түзөт. Ошондуктан,"түшүнүк" жана "термин" ар кандай тилдерде сүйлөгөндөрдүн жана эки тилде сүйлөгөндөрдүн (эки тилде сүйлөгөндөрдүн) билим берүү өзгөчөлүктөрүн аныктоодо базалык катары тандалып алынган. Концептуалдык системанын фрагменттеринин улуттук өзгөчөлүгүн аныктоо, ал аны алып жүрүүчүлөрдүн ишинин өзгөчөлүгүнө, маданий, географиялык ж.б. көз каранды, айрым концепцияларды талдоонун негизинде жүзөгө ашырылат.

Шаар куруу, архитектура, дизайн, курулуш, долбоор жана башка баштапкы, базистик терминдердин түшүнүктөрүнө кыргыз тилдүү жана башка түшүнүктөрдүн маңызын ачып берүүгө тийиш болгон алардын иштеши жана келечектүү өнүгүшү менен түздөн-түз байланышкан салыштырма-терминологиялык талдоо жүргүзүлгөн. Баштапкы базистик терминдерди изилдөөдө «шаар», «курулуш», «куруу», «түзүү», «салуу», «тургузуу» деген сөздөрдүн маанисине жана мазмунуна талдоо жүргүзүлгөн жана башка баштапкы негизги базалык терминдер англис тилинен - урбанизм, урбанизм ж.б.которулган. Каралып жаткан терминдердин мааниси урбанизм менен байланышкан, мында азыркы учурда Кыргыз Республикасында шаарлардын жалпы саны 31 шаарды түзөт, анын ичинде 2 шаар, бири 1 миллиондон ашык калкы бар ири шаар, экинчиси 500 миңге жакын калкы бар ири шаар. Бул көрсөткүч Кыргыз Республикасынын урабанизация темпинин өсүшүн көрсөтүп турат. Демек, "шаар куруу", "урбанистика", "урбанизм" терминдерин кыргыз

тилинде түшүнүү жана так которуу актуалдуу болуп саналат. Эркин которуу жана чечмелөө кыргыз тилдүү чөйрөдө терминдин маанисин туура эмес түшүнүүгө жана бурмалоого алып келиши мүмкүн. Акыркы эки он жылдыкта болуп жаткан талаш-тартыштар «шаар курулушу», «шаар куруусу», «шаар куруу», «шааркуруу», «шаар түзүү» терминдери өзүнчө атайын илимий анализ жана тактоолорду талап кылат. Иште конкреттүү терминдер келтирилген: шаар — калктын санын, анын жашоочуларынын ишинин мүнөзүн, географиялык, экономикалык, тарыхый жана маданий маанисин эске алуу менен тиешелүү статуска ээ болгон калктуу конуш. Калаа (син. шаар) - өнөр жай, соода жана маданий мекемелери бар ири калктуу конуш, шаар-борбор маанисинде; административдик борбор, министрликтердин, мекемелердин борбору. Шаар куруу - шаарларды өнүктүрүү жана калыбына келтирүү теория жана пландаштыруу практикасы.

Архитектура интеллектуалдык жана материалдык баалуулуктардын жыйындысы катары мүнөздөлөт, мейкиндик-мезгилдүү искусство түрүндө чагылдырылган көркөм образ менен инженердик-курулуш конструкцияларында сыпатталат. Колдонмо искусство жана дизайн менен бирге архитектура бифункционалдык искусство менен кабыл алынат (б.а., эки функцияны аткарууга жөндөмдүү: утилитардык жана руханий). "Архитектура" термини байыркы доорлордон бери Европада Кайра жаралуу доорунан бүгүнкү күнгө чейин дүйнөнүн прогрессивдүү элдеринин көптөгөн тилдеринде кеңири колдонулуп келген. Мисалы, Түркияда архитектура термининин ордуна түрк тилине "мимар", ал эми архитекторду "мимарчы" котормосунда колдонулат. Россия Федерациясында XVII жана XIX кылымдарда "архитектура"деген сөз устачылык (зодчество) сөзү менен алмаштыруу аракеттери болгон. Россияда жигердүү коомдук турмуштун өнүгүшү менен архитектура сөзү колдонула баштаган.

Маалымат мейкиндигинде жана улуттук жана эл аралык деңгээлде бардык жерде заманбап тармактарда колдонулган "дизайн" термини англис тилинен «design» деген сөз бир уңгуга ээ, которгондо долбоорлоо, чийүү, ойлонуу, ошондой эле долбоор, план, чийме ж.б. дизайндын теориялык негизи техникалык эстетика болуп саналат. Кесиптик дизайн иши терминди модалуу жайылтуу менен өнөр-жай товарларын долбоорлоо, көркөм куруу менен байланышкан. "Дизайн" терминин активдүү жана кеңири колдонуу шарттарында илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн жана кыргыз жана орус тилдерине которбостон колдонуунун зарылдыгын көрсөтүп турат.

Орус тилине которулган "долбоор" термини айрым учурларда "дизайн", "эскиз" ж. б. сөздөр менен туюнтулат. Ошол мезгилде долбоор деген сөз орус тилинде ар кандай вариацияларда кеңири колдонулат: "план-долбоор", "бизнес-долбоор", "долбоорду ишке ашыруу", "жол долбоору" жана башка сөздөр техникалык илимдердин негизинде жана архитектуралык-шааркуруу иши чөйрөсүндө "долбоор" термини архитектуралык-курулуш, шааркуруу документтерин, чиймелерден, эсептик-түшүндүрмө каттардан, сметалык жана башка бөлүктөрдөн турат. Курулуш тармагы жана шаарларды, инженердик-транспорттук коммуникацияларды жана башка профилдик техникалык,

илимий-технологиялык тармактарды келечектүү өнүктүрүү үчүн долбоордун мааниси жана аны колдонуу жаатында, анын ичинде юриспруденцияны терең изилдөө жана негиздөө менен "долбоор" техникалык термини катары атайын илимий анализдердин милдетин коет.

"Курулуш" - куруу, салуу, тургузуу деген сөздөр менен жалпы уңгуга ээ термин. Академик К.Карасаев "куруу" деген сөздүн синоними катары «түзүү» сөзүн келтирген жана «шааркуруу» терминине жакын деп кабыл алса болот. Бул болсо кыргыз тилиндеги "шааркуруу" термининин эки сөздөн биригип, бир мааниге ээ сөз экендигин көрсөтүп турат. Акыркы жылдары шааркуруу термининин ордуна "урбанитика"термини да колдонулууда. Урбанистика — экономикалык географиянын шаардык борборлордун иштешине жана өнүгүшүнө байланыштуу көйгөйлөрдү комплекстүү талдоо жана изилдөө менен алектенген тармагы. Урбанизация-коомдун өнүгүшүндө шаарлардын ролун жогорулатуу процесси.

Терминдердин жана түшүнүктөрдүн компоненттерин тилдер аралык салыштырууда алардын структурасында универсалдуу жана идиоэтникалык компоненттердин туруктуу катышы табылат, мында ар кандай тилдерде сүйлөгөндөрдүн чындыктын бир эле фрагментине дал келген концепциянын концептуалдык компоненти универсалдуу мүнөзгө ээ, ал эми улуттук - маданий специфика башка компоненттерде көрүнөт.

Илимий изилдөөнүн теоретикалык мааниси анын кыргыз-орус билингвизмдин шартында кыргыз оозеки/жазуу кебинин өнүгүшүнүн лингвистикалык-методологиялык негиздерин теориялык жактан биринчи жолу иштеп чыккандыгында жана тилдердин өз ара аракеттенүүсүнүн шарттарында архитектура жана шаар куру багыттарындагы кыргыз-орус билингвизмин өнүктүрүүнүн жаңы методдору сунушталды, алар башка улуттук аймактарда өз ара байланышта кыргыз тилди окутуунун теориялык модели катары колдонулушу мүмкүн.

«Техникалык илимдерде жана КР ЖОЖдордогу окуу процессиндеги билингвизм практикасын талдоо» экинчи главада тилдик билингвизмдин көйгөйүн ачып, архитектура жана шаар куру багытындагы билинвгизмдин өнүгүүсүнүн маңызын жана структурасы, окуу процессиндеги жаны тенденциялардын жайылтылышы, анын фундаменталдуу тенденцияларынын практикада ишке ашырылышы изилденет.

Изилдөөнүн объектиси - архитектуралык жана шаар куруу багыттарында кыргыз-орус билингвизмдин илимий-практикалык системасынын өзгөчөлүгү жана колдонулушу эсептелет. Билингвизм (кош тилдүүлүк) процесси окутуу тили катары бир нече тилди колдонуу менен окутуунун ушундай уюштурулушу катары кабылданат. Демек, экинчи тил дагы бир изилдөө объектиси гана болбостон, ошол эле учурда байланыш каражаты, окутуу тили катары кызмат аткарган ролу каралат. Тилдерди окуп-үйрөнүү - алардын эне тилинде сүйлөгөндөрдүн маданияты менен тыгыз байланышта, ал эми башка тилди үйрөнүүдө ошол улуттун тилдик маданиятын билбей туруп ал тилди толук өздөштүрүү мүмкүн эмес. Окутуу процессинде тематикалык баяндоо, идеяларды, чыгармачылык долбоорлордун концепцияларын калыптандыруу,

функционалдык, маданий, контрасттык жана башка аспектилерге кайрылуу зарылчылыгы пайда болот.

Илимий изилдөөнүн предмети болуп архитектуралык, дизайндык жана шаар куруу билимин түшүнүүнүн, колдонуунун жана окутуунун инновациялык ыкмаларынын бири катары кыргыз-орус билингвизми жана андагы конвергенция процесси – алардын ортосундагы өз ара байланыш көйгөйү саналат.

Архитектура жана шаар куруу багытындагы билингвизмдин баалуулугу анын тилдик чөйрөгө практикалык колдонуу аркылуу билим алууда жана топтук окутуудагы билингвизмден айырмаланып сапаттык жактан жеке окутуу натыйжалуу экендиги аныкталды. Эки тилди тең бирдей билип, өздөштүрүү жана алардын мүмкүнчүлүктөрүн тең салмактуу колдоно алган билингва (кош тилдүү) өтө сейрек кездешет. Адатта, бир тил негизги тил болуп саналат жана экинчи тилди билүү деңгээли бир топ өзгөрүшү мүмкүн. Кош тилдүү адамдын негизги тили аны жашоого керектүү көбүрөөк маалымат алууга түрткү берүүчү тил болушу мүмкүн. Мындай көрүнүш кош тилдүү кайсы тилди көбүрөөк угуп, колдонсо, ошол тил менен көп колдонушун шарттайт. Натыйжада, билингвизмдин деңгээли ар бир студенттин жеке кабылдоосуна, билим шыктарына, көндүмдөрүнө жана өз тандоосу менен тилдердин биринде ой жүгүртүүсүнө байланыштуу.

Экинчи главанын **«Техникалык университеттерде билим берүү стандарттарын жана программаларын талдоо»** аталышындагы биринчи бөлүмүндө И.Раззаков атындагы КМТУнун педагогикалык иш тажрыйбасынын негизинде практикалык окуу процесстеринин натыйжалары каралат, анда бардык окуу маалыматы лекция (тексттик форма), семинарлар, практикалык жана лабораториялык сабактар (сандык жана графикалык форма) түрүндө берилет. Окуу процессинде төмөнкүлөр кеңири колдонулат: топтук иш; тексттик материалдарды жазып алуу; көйгөйлөр жөнүндө ойлонуу, татаал кырдаалдарды талдоо; чечим кабыл алуу. КМТУдагы тил чөйрөсү студенттер арасында орус жана кыргыз тилдеринде колдонулат, аудиторияларда баарлашуу да аралаш (кыргыз жана орус) тилде. Ошол учурда окуу процесси, лекциялар жана башка сабактар, коомдук иш-чаралар орус тилинде жүргүзүлүп, аудиториядан тышкары студенттер аралаш тилде баарлашат. Саналуу гана окутуучулар студенттерге түшүнүү менен айрым сабактардан кыргыз тилинде өз түшүнүгүн айтууга мүмкүнчүлүк берет. Билимди эки тилде өздөштүрүү процессинде өзгөчө ролду стимулдаштыруу жана мотивациялоонун функция-этаптары зор мааниге ээлейт, атап айтканда ресурстук механизмдерге: Окутуунун максаты → Стимулдаштыруу → Мотивация → Баш ийүү → Ынандыруу → Өзгөртүү → Колдонуу - жаш курактык ресурстардын чектөөчү функциялары аркылуу гана өнүгөт жана байкалат, алар түпкүлүгүндө студенттердин “орточо” жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүүсүнүн потенциалдуу чегин көрсөтөт жана ошол эле учурда илимий-техникалык прогресстин ар түрдүү мобилдүү мүмкүнчүлүктөрүн колдонууну шарттайт. Кыргыз тилинин окуу программасы окутуучуга конкреттүү максатка жараша мазмундун көлөмүн жана ырааттуулугун өзгөртүүгө мүмкүндүк берет.

Материалды изилдөөнүн максаттары аны өздөштүрүү деңгээлине туура келет - бул таанып-билүү, кайра иштеп чыгуу, куруу же трансформация болушу мүмкүн. Сабактын мазмунун жана ага тийиштүү элементтеринин ортосундагы өз ара байланыштары, алардын ичинен кесиптик профилге жооп бергендерди окутуучу өзүнүн көз-карашы боюнча эң маанилүүлөрүн гана көрсөтөт. «Байланыштар»*—«мейкиндикте жана (же) убакытта бөлүнгөн кубулуштардын бар болушунун өз ара көз карандылыгын туюндурган» философиялык категория, ошондой эле «объекттердин өз ара мамилелери, алардын кайсы биринин абалынын же касиетинин фактысында көрүнгөн. абалы жана касиеттери башкаларды өзгөрткөндө алар өзгөрөт» жана окуу материалын берүүнүн конкреттүү түзүмүн жана ырааттуулугун аныктайт.

Адатта окутуучу ырааттуулукту эмпирикалык, интуициялык же жөн эле акыл-эс менен тандайт. Практика көрсөткөндөй, ар бир окутуучу бир эле окуу материалын берүүдө ар кандай байланыштарды колдонушат, башкача айтканда, алар билим берүү маалыматын ар кандай түзүшөт. Ал тургай, бир эле окутуучу ар кандай аудитория менен ар жыл сайын сабактын мазмунун ар башкача түзүшөт.

Билим берүү маалыматынын мазмунун түзүүдө негизги маалыматтык элементтерди эске алуу жана алардын ортосундагы байланыштарды орнотуу маанилүү. Билим берүүчү элемент – бул үйрөнө турган логикалык жактан толук кабыл алып, өздөштүрүлүүчү маалымат. Окуу элементинин түзүмүн талдоодо билим берүүчү элемент бул конкреттүү учурда маалыматтын бөлүнгүс бөлүгү болуп саналат. Билим берүү элементтин бөлүнбөстүгү шарттуу түшүнүк болуп саналат жана башка учурда маселени деталдуу карoo менен толук түрдө каралышы мүмкүн. Тескерисинче, майда-чүйдөсүнө чейин карап чыгуу талап кылынбаса, берилген окуу элементи жогорку даражадагы элемент катары каралышы мүмкүн. Ошентип, ар бир билим берүү элементи башка билим берүү элементтеринде жок болгон өзүнүн маалыматын алып жүрүүчү болуп саналат.

Учурда КМТУда билинвгизм системасындагы билим берүү маалыматы бир тараптуу иштейт, б.а. уюштуруу жана башкаруу иштери, окуу-маалымат иштери орус тилинде жүргүзүлөт. Иш кагаздары жана университеттин маалымат сайты кыргыз, орус, англис жана немис тилдеринде гана иштейт. Билингвизмдин ийгилиги жана оң натыйжалары көп жагынан калыптанып калган тажрыйбага жана эки тилдин – кыргыз-орус тилдеринин туура айкалышынан көз каранды.

Экинчи главанын “ **Архитектура жана шаар куруу багыттарында конвергенттик окутуунун өзгөчөлүктөрү** ” аталышындагы экинчи бөлүмүндө окуу программалары, окуу-методикалык комплекстери, курстук иштер, архитектуралык жана шаар куруу долбоорлорун, макеттерин жасап, ишке ашыруу замандын талаптарына жана реалдуу суроо-талаптарга ылайык каралат. Учурда бүткүл дүйнө жүзү боюнча мегаполистерди өнүктүрүү аппараты катарында долбоорлоо системасына жана методологиясына өзгөрүп жатат. Мындай процесс архитектуралык ишмердүүлүктөн башталат,

*Жумагулов М.Ж. Философия. – Учебное пособие.-Б.2007

б.а. архитектура – имараттарды жана курулмаларды куруу, долбоорлоо искусствосу жана илими, ошондой эле адамдын жашоосу жана ишмердүүлүгү үчүн мейкиндик чөйрөсүн түзүүчү имараттардын жана курулмалардын жыйындысы. Архитектуралык жана шаар куруу иш-чаралары адамдардын жашоо-турмушуна жана ишмердүүлүгүнө зарыл болгон, алардын умтулууларына, ошондой эле заманбап техникалык мүмкүнчүлүктөрүнө, эстетикалык жана көркөмдүк көз караштарына ылайык материалдык жактан уюшулган чөйрөнү түзөт. Бүгүнкү күндө Батыш өлкөлөрүндө киргизилип жаткан заманбап түшүнүктөр архитектуралык жана шаар куруу процессин илимий маселенин чечими катары кароону камтыйт. Бул изилдөө баштапкы этапта эмес, архитектуралык жана шаар куруунун бүткүл процессине сиңип калганын билдирет. Илимий маселени төмөнкүчө чечсе болот: маселенин коюлушу – керектүү материалдарды чогултуу – адамдардын практикалык ишмердигинде колдонула турган чечим. Шаар куруу - шаарларды пландаштыруунун жана өнүктүрүүнүн теориясы жана практикасы да архитектура жана курулуштун функционалдык жана практикалык милдеттерин комплекстүү чечүүчү тармагы: аларга экономикалык, демографиялык, курулуш-техникалык, санитардык-гигиеналык жана эстетикалык ж.б. кирет. Илимий диссертациянын теманын үстүндө иштөөнүн жүрүшүндө архитектура жана шаар куруу боюнча кыргызча-орусча-англисче терминологиялык сөздүк (проф.Т.С.Кеңешов жана доцент У.Т.Сасыкеев менен биргеликте 2021-жылы 1500дөн ашык көлөмдөгү терминдер) жарык көргөн жана тиешелүү тармактардын окутуучулары жана студенттери тарабынан практикалык түрдө колдонулат. Бирок, учурда Кыргызстандын ЖОЖдорунда зарыл болгон архитектуралык-шаар куруу долбоорлору, курулуш-укуктук нормалары негизинен орус тилинде, котормо басылмалары менен берилген.

КМТУда архитектура жана шаар куруу багытында окутуу орус тилинде уюштурулган, анткени фундаменталдык адабий жана маалымат булактары орус тилинде гана жеткиликтүү. Сабак өтүүдө кыргыз-орус тилдерин колдонуу айрым учурларда гана колдонулат. Анткени маалыматтык булактардын басымдуу бөлүгү орус тилинде бойдон калууда. Окуу материалы кыргыз тилинин ролун эске албастан, окуучулардын чыгармачылык фантазиясын жана критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө, акыл-эс ишмердүүлүгүн активдештирүүгө жана окуп жаткан предметтерге кызыгуусун ойготууга багытталган. Көптөгөн студенттер кандайдыр бир тил боюнча билимдерин “табигый эне тил” деңгээлине чейин өнүктүрө алышпайт. Окуу учурунда студенттер салтуу түрдө кыргыз-орус тилдерин оозеки же жазуу түрүндө колдонушкандыктан, күнүмдүк же расмий баарлашууда бирдей эмес деңгээлде өнүгө турган гибриддик (аралаш) варианты менен колдонушат.

Экинчи главанын **«ЖОЖдордо кыргыз-орус тилдеринде окутуунун принциптери – терминдер жана түшүнүктөрдүн негизинде окутуу»** деген үчүнчү бөлүмүндө акыркы жылдарда кыргыз-орус тилдерин окутуунун методикасы, усулдук классификациясы, ошондой эле окутуунун жалпы жана атайын методикалык принциптеринин ортосундагы айырма баяндалган. Кыргыз-орус тилдерин окутуунун методикасынын жана окутуунун жалпы жана

конкреттүү методологиялык принциптерин айырмалоочу методологиялык принциптердин классификациясынын жоктугу бул изилдөөнүн көйгөйү болуп саналат.Жалпы методологиялык принциптин болушу функционалдык, структуралык-системалык мамиле, окутуунун оозеки, кеп ишмердүүлүгүн программалоо, көнүгүүлөрдүн кырдаалдык жана шарттуу мүнөзү, тилди өздөштүрүүдө эне тилин эске алуу менен окутуунун коммуникативдик багыты менен мүнөздөлөт жана архитектура жана шаар куруу боюнча билимдерди өздөштүрүүдө орус тилинин басымдуу роль аткарып келет.

Өзгөчө методологиялык принциптерге төмөнкүлөр кирет: кеп үлгүлөрү, моделдери боюнча окутуу; тил үйрөтүү менен сүйлөө практикасынын айкалышы; кеп ишмердүүлүгүнүн негизги түрлөрүнүн өз ара аракеттенүүсү; окууну жана жазганды үйрөнүүдө оозеки алдыга жылдыруу; билим берүү иш-чараларын практикага аппроксимациялоо (жакындаштыруу); чет тилин окутуунун баштапкы этабынын интенсивдүүлүк принциби, глобалдуулук принциби, булар биргелешип азыркы кырдаалды жана жашоо мейкиндигин эске алуу менен окутуунун методдорун өркүндөтүүнү талап кылат.

Билингвалдык чөйрөдө билим берүү системасы жана процесси инсандын нарктык-семантикалык өнүгүүсүн жаңылоонун жана активдештирүүнүн каражатына айланат, жалпысынан маанилүү багыттарды, баалуулук жана семантикалык мамилелерди калыптандырууга жардам берет, жашоонун траекториясын тандоодо өз алдынчалыкты жана жоопкерчиликти өнүктүрүүнү камсыз кылат.

Билингвалдуулук идеяларына негизделген билим берүү чөйрөсүн өнүктүрүү структурасы – бул көп маданияттуулуктун принциптери, ачык, маалыматка бай инновациялуу окуу атмосферасы. Көп маданияттуулук жана көп маданияттуу билим берүү принциби улуттук жана жалпы адамзаттын ортосундагы диалогко, адамзаттын билимдери менен маданияттарынын интеграциясына, адамдын инсандык жана семантикалык маңызына, аң-сезимдин ички булактарына, маданияттардын жана субмаданияттардын көп түрдүүлүгүнө кайрылууга багытталган. Көп маданияттуу билим берүүнүн теориясы инсанга багытталган билим берүүнүн маданий концепциясына жана көп маданияттуу билим берүүнүн жана тарбиялоонун теориялык жана методологиялык негиздерине негизделген. Окутуунун маалыматка бай атмосферасында конкреттүүлүк жана түшүнүктүүлүк, материалды жөнөкөйлөтүү жана конденсациялоо, өздұштұргөн материалды ар кандай жолдор менен кайталоо, тилди эффективдүү өздөштүрүү, позитивдүү атмосфера түзүү, сабактын кайталануучу элементтерин колдонуу, ар кандай педагогикалык ыкмаларды колдонуу кирет, архитектордун жана шаар куруучунун өзгөчө квалификациясын эске алуу менен материалдардын толук кандуу презентациясы, окутууда ыңгайлуу социалдык жана гумандуу чөйрөнү түзүүгө, студенттердин чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн жана чыгармачылык активдүүлүгүн өнүктүрүүгө, “өмүр бою билим берүү” принцибинен “өмүр бою билим алуу” принцибине өтүүгө багытталгандыгы байкалган.

Айкалыштырып окутуу атмосферасынын принциби – бул көп маданияттуу билим берүүнүн маңызын, максаттарын, функцияларын түшүнүү,

алар Н.К.Рерихтин “пайдалуу синтез” жана башка илимпоздордун идеясына негизделген, бул “маданияттардын биримдиги” дегенди билдирет. Бул принцип ар тилдүү адамдардын пайдалуу кызматташтыгы, ошондой эле көрүнүктүү философтордун жана заманбап тарыхчылардын адамзаттын маданий-тарыхый өнүгүүсүнүн бүтүндүгү жана ар түрдүү элдердин маданиятынын иштешинин кээ бир окшош принциптеринин бар экендиги жөнүндөгү идеяларын далилдейт. Коммуникативдик компетенцияларды жаңы деңгээлде өнүктүрүү мүмкүнчүлүгү менен катар орто мектеп окуучуларын даярдоодо маани-семантикалык компетенттүүлүктөрдү өнүктүрүү өзгөчө мааниге ээ. Натыйжада, кош тилдүү чөйрөнү өнүктүрүү билим берүү жана когнитивдик компетенттүүлүктүн гана эмес, коммуникативдик, баалуулук-семантикалык, маалыматтык ж.б. өнүгөт. Тышкы жана ички ресурстардын потенциалын жаңылоонун эсебинен профессордук-окутуучулук курамы сапаттуу билим берүүнү камсыздаган эки тилдүү билим берүү чөйрөсүндө эң ыңгайлуу шарттарды түзүүгө басым жасашат. Мындай ресурстар илимий жана билим берүүчү ресурс катары кызмат кыла алат - окутуучуларды жана студенттерди заманбап илимий, билим берүү жана окуу продукциялары менен камсыз кылуу; маалыматтык ресурстар - билим берүү процессинде маалыматтык жана компьютердик технологияларды өнүктүрүү; кадрдык ресурстар - окутуучулардын жана студенттердин кесиптик өсүшү үчүн шарттарды түзүү; материалдык-техникалык ресурс - билим берүү мекемесинин материалдык-техникалык базасын оптималдуу пайдалануу жана өнүктүрүү.

«**Архитектура жана шаар куруу тармагында билингвизмди колдонуунун илимий-практикалык өзгөчөлүктөрү»** үчүнчү главада техникалык университеттердин окуу ишмердигинде кош тилдүүлүктү колдонуу көйгөйлөрү талданат. Билингвизм окуу планынын мазмунуна, коммуникацияга багытталган тапшырмаларды киргизүү аркылуу тилди эмес университетте тилдерди окутуу процессин модернизациялайт, анын жүрүшүндө студенттер ар түрдүү өлкөлөрдүн өкүлдөрүнүн коммуникативдик жүрүм-турумунун өзгөчөлүктөрү менен таанышууга мүмкүнчүлүк алышат. Илимий изилдөөнүн жүрүшүндө архитектура жана шаар куруу багытында окуган окуу топторундагы студенттер арасында социологиялык сурамжылоодогу мониторинг өлкөнүн техникалык жогорку окуу жайларында билингвизмдин объективдүү зарылдыгын аныктоого мүмкүндүк берди. Методологиялык түзүмдүн жыйындысы адистик багытынын өзгөчөлүгүн аныктап, архитектура жана шаар куруу багыттарынан сырткары башка көркөм-техникалык адистиктер: дизайн (графика, интерьер), реставрация жана реконструкция, сызма геометрия сабактарында билингвизм мааниси жана ролу аныкталган.

Инженердик-техникалык жана архитектуралык университеттерде студенттер, магистранттар жана аспиранттар үчүн эки тилдүү билим берүү жалпы илимий билимге ээ болуунун негизги куралы катары кыргыз жана орус тилдерин терең жана ар тараптуу үйрөнүү менен бирге илимий, билим берүү жана кесиптик билимдерин, билгичтиктерин жана жөндөмдөрүн өнүктүрүү болуп саналат. Инженердик-техникалык жана архитектуралык жогорку окуу жайларында орус тилин чет тили катары үйрөнүп жаткан ар түрдүү

этномаданий жамааттардын окулдорунун алдында азыркы реалдуу талаптарды эске алуу менен тилдерди оздоштуруу каралат. Билингвалдык кондумдорду мындан ары колдонуунун келечектеги жана мисалдары, анын ичинде кесиптик чойродо эл аралык кызматташтык, ишмердуулуктун ар турдуу чойролорундо этностор аралык жана маданияттар аралык байланыштын ар кандай чойролорундо колдонуу баяндалат.

Үчүнчү главанын **«Билим берүү маалыматын берүүнүн практикалык жолдору жана университеттердеги билингвизм системасы»** аталыштагы биринчи бөлүмүндө Мамлекеттик билим берүү стандарттарынын (Кыргыз Республикасынын Жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарттары) негиздери төмөнкүлөргө арналган: сапаттуу орто, жогорку, жогорку окуу жайынан кийинки жана кошумча кесиптик билим берүүнү камсыз кылуу; ар кандай билим берүү уюмдарында (билим берүү мекемелеринде) алынган билим берүүнүн мазмунунун биримдигин камсыз кылуу; Кыргыз Республикасынын жана чет мамлекеттердин түзүлүшү жөнүндө документти таануу үчүн шарттарды камсыз кылуу; кесиптик билим берүүнүн орто, жогорку, анын ичинде магистратура жана аспирантура деңгээлиндеги кесиптик билим берүү программаларын ишке ашыруучу билим берүү уюмдарынын ишине объективдүү баа берүү. Мамлекеттик билим берүү стандарттары министрликтер, мамлекеттик уюмдар, ведомстволор, мекемелер, ишканалар тарабынан жогорку жана орто кесиптик окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрүн, ошондой эле билим деңгээлин жогорулатууну каалаган адамдарды ишке кабыл алууда жетектөөчү жобо катары колдонулат. Ошондой эле Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик билим берүү стандарттары (КР МамББС) кесиптик билим берүү программаларын иштеп чыгуунун негизги укук-ченемдик документтери, билим берүү уюмдары тарабынан берилген билим берүүнүн сапатын объективдүү көзөмөлдөө максатында механизмдер жана критерийлер болуп саналат, ошондой эле бүтүрүүчүлөргө кесиптик-техникалык билим берүүнүн мамлекеттик аккредитациялоо (аттестациялоо) окуу жайларын, алардын түзүмдүк бөлүмдөрүн жана билим берүү программаларын жыйынтыктоочу аттестациялоону жүргүзүү менен сапаттык баа берилет. Окуу курстарынын жумушчу программалары, дисциплиналар (модулдар), алардын максаттары жана милдеттери, дисциплинанын жогорку кесиптик билим берүү программаларынын (ЖББП) жалпы билим берүү түзүмүндөгү орду, дисциплинаны өздөштүрүүнүн натыйжаларын, талаптардын аткарылышы, окуунун көлөмү, окуу жана практикалык иштеринин түрлөрү, студенттердин өз алдынча иштери (СӨЖ), дисциплинанын бөлүмдөрүнүн мазмуну, практикалык иштер, курстук иштердин болжолдуу темалары, дисциплинанын окуу-методикалык жана маалыматтык камсыздоосуна жараша окуу-методикалык иштери аныкталышы, уюштурулушу талданды. Окуу планында студент ар бир курста эмнелерди окушу керектиги белгиленип, студент ар бир курста программанын кайсы бөлүгүн бүтүрүшү керектиги так аныкталган. Окуу планына ылайык, окутуучулар окуу планын (сииллабус), башкача айтканда, жазуу түрүндө ар бир сабактын тематикасын жана иштелмелерин иштеп чыгып, ар бир курста студенттер эмне кыла тургандыгы

тууралуу маалымат толук окуу жылынын башталышында онлайн билим берүү порталына жайгаштырылат. Кыргыз Республикасында жогорку билим берүүнүн окуу программасынын пландарынын мазмуну азыркы учурда экинчи муундагы мамлекеттик билим берүү стандарттары менен аныкталат жана жүзөгө ашырылып келет. Ар бир дисциплинанын (модулдун) окуу программасы окутуунун профилин эске алуу менен ББП боюнча жалпысынан алынган билимдер, көндүмдөр жана алынган компетенциялар менен тыгыз байланышта окуунун акыркы натыйжаларын так баяндайт. Жалпы республика боюнча ЖОЖдо окуу-методикалык комплекстер (ОМК) билим берүү программаларынын жетекчилери тарабынан иштелип чыгат жана институттардын Окуу-методикалык кеңешинде (ОУК) каралат, анын жоопкерчилигине ушул ББПны түзүү милдеттендирилет. Окуу-методикалык комплекстер - бүтүрүүчүлөрдү даярдоо тармагынын (адистигинин) алкагындагы билим берүү программасынын жалпы мазмунуна; - студенттердин мамлекет тарабынан каралган зарыл компетенцияларга ээ болушун камсыз кылуучу дисциплиналардын (модулдардын) тизмесин түзүү үчүн жогорку кесиптик билим берүүнүн билим берүү стандарттарына жооп берет; - ресурстук камсыздоонун параметрлеринин жана билим берүү программасынын башка параметрлеринин Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик стандартынын талаптарына ылайыктуулугу үчүн; - билим берүү процессин ишке ашыруунун сапатына системалуу мониторинг жүргүзүү үчүн ылайыкталап иштелип чыгат. Билим берүү программаларын түзүүдө даярдоо багытынын (адистигинин) шифрине жараша сабактардын модулдары, СӨИ, илимий иштер боюнча кафедранын жооптуулары жана университеттин курамдык бөлүмдөрүнүн өкүлдөрү катышат. Билим берүү программаларын иштеп чыгууда, мисалы, И.Раззаков атындагы КМТУнун Шаар куруу кафедрасы өз ишмердүүлүгүн башка профилдик кафедралардын даярдоо багыттары (адистиктери) боюнча ББП жооптуулары менен макулдашат.

Үчүнчү главанын **«Архитектура жана шаар куруу багытында окутуунун методологиялык өзгөчөлүктөрү»** деген экинчи бөлүмүндө республика боюнча жалпы билим берүүчү мектептердин тармагы (2333) тарабынан камсыздалган ЖОЖго чейинки билим берүүнү уюштуруу процесси каралат. Мектептеги билим берүүнүн түзүмү: башталгыч мектептен (1-4-класстар), негизги мектептен (5-9-класстар), орто мектептен (10-11-класстар) турат. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамына ылайык (30.04.2003) мектептен тышкаркы билим берүү уюмдары, атайын билим берүү уюмдары, балдарга, өспүрүмдөргө жана жаштарга кошумча билим берүү уюмдары, кесиптик лицей (кесиптик лицей), орто (мектеп, колледж), жогорку окуу (институт, академия, университет, консерватория, ж.б.) жана ЖОЖдон кийинки кесиптик билим берүү (магистратура, аспирантура) программалары иш алып барат.

Билим берүү уюмдарында ЖОЖго чейинки даярдоонун өзгөчөлүгү - так илимдер (математика, физика, химия) жана гуманитардык илимдер (тарых, адабият) боюнча предметтер Мамлекеттик билим берүү стандартына ылайык окутулат, ошондой эле тилдерди билүү - биринчи кезекте кыргыз жана орус

тилдери, чет тилин тандоо менен - англис, немис же француз тилдери жеке тандоо менен окутулат. Акыркы жылдары билим берүү тармагындагы реформалар көптөгөн терс кесепеттерге алып келди: абитуриенттердин предметтик даярдыгы төмөн; өз алдынча иштөө жөндөмүнүн жоктугу; начар кесиптик багыт; табият таануу жана инженердик даярдоо багыттарына кызыгуунун төмөндөшү.Талдоолордун негизинде келечектеги абитуриенттерди сапаттуу даярдоону камсыз кылуучу билим берүүнүн мазмунун тандоо принциптерин иштеп чыгуу зарылчылыгы аныкталды. Бул принциптер алардын жаш өзгөчөлүктөрүн жана спецификалык керектөөлөрүн, ошондой эле мектептен жогорку окуу жайга өтүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен түзүлүшү керек. Салттуу окуу материалдарынан тышкары, абитуриенттер университетте окууну улантууга даярдыгын калыптандырууга жөндөмдүү кыргыз-орус тилдерин билүү маселелерин, эки тилде бирдей инженердик, курулуш, архитектура жана шаар куруу чөйрөлөрүндө кесиптик лексиканы активдүү колдонуу менен кыйынчылыксыз кеңири маалыматты кабыл алуунун татаалдыгын киргизүүнү сунуш кылышууда. Ага ылайык азыркы кырдаалдын өзгөчөлүгү маселени түп-тамырынан бери чечүү үчүн илимий изилдөөлөрдү, анын ичинде архитектуралык жана шаар куруу багыттарында кыргыз-орус билингвизмди изилдөөнү талап кылат.

Үчүнчү главанын «**Архитектура жана шаар куруу багытындагы кыргыз-орус билингвизмдеги базистик терминдер»** аталыштагы үчүнчү бөлүмүндө студенттерди тилдик окутуунун илимий-практикалык натыйжалары баяндалган, тактап айтканда, архитектуралык жана шаар куруу багыттарында кыргыз тилиндеги базистик терминдерди жана кыргыз-орус тилдерин практикалык билүү менен көндүмдөрүн өркүндөтүү болуп саналат. "Архитектура жана шаар куруу боюнча кыргыз-орус-англис терминологиялык сөздүгүн" колдонуу практикасы окутуу процессинде билингвизмди практика менен байланышын, базистик терминдерди практикалык көндүмдөр жана шыктар менен өз ара байланышын ишке ашырууга умтулуу болуп саналат. Ошол эле учурда кыргыз-орус тилдеринде окутуунун башкы принциби коммуникативдик багыт принциби болуп саналат, ал студенттерге окуу процессинде кыргыз-орус тилдерин пайдалануу менен жаңы чөйрөдө оңой багыт алууга өбөлгө түзөт. Натыйжада, билингвизм студенттерге жогорку техникалык окуу жайда керектүү компетенцияларды тез арада алууга жардам берет. Техникалык окуу жайда студенттерди окутуунун контекстинде кыргыз-орус билингвизми болочок адистин кесиптик багытын калыптандыруунун каражаты катары каралат. Кесиптик багытталган тилдик материалды изилдөө студенттин атайын билимге ээ болууга умтулуусу менен тилди ийгиликтүү өздөштүрүүнүн ортосунда эки тараптуу байланыш түзүлөт. Техникалык ЖОЖдордун студенттерин окутууда профилдик адистиктердин өзгөчөлүгү жана туруктуу системалык негизде атайын, терминологиялык тексттердин үстүндө иштөө, оозеки тилди өнүктүрүү үчүн атайын темаларды изилдөө, кырдаалдык милдеттердин банкын түзүү, кесиптик баарлашуу кырдаалын кайталаган ролдук оюндарды өткөрүү, тиешелүү адистик боюнча сөздүк-минимумду изилдөө зарылдыгы келип чыгат. Студенттерди окутуунун башка

түрү менен кыргыз-орус тилиндеги жаңы кесиптик лексиканы жана терминдердин блогун камтыган кеңири тексттик материалды өздөштүрүү жана аларды тексттен таанууну үйрөнүү сунушталды. Бул этаптын натыйжалуулугу колдонулган окутуу ыкмаларына көз каранды. ЖОЖдо окуу процессин уюштурууда кыргыз-орус тилдериндеги билингвизм проблемалары сакталып калууда, анткени билим берүү информациялык программалары орус тилинде иштейт, ошондой эле атайын адабияттарды жана тиешелүү маалымат булактарын которуу жаатындагы билимдерди, көндүмдөрдү жана көндүмдөрдү калыптандыруу, өркүндөтүү жана өнүктүрүү зарылдыгы келип чыгат Кыргыз тилинде пландаштырылган сабактардын сааттардын санын азайтууга багытталган административдик-башкаруу чечимдери сапаттуу окутууга жөндөмсүз жана илимий-теориялык жактан негизсиз. Бул өлкөнүн техникалык жогорку окуу жайларында студенттерди окутуу боюнча, анын ичинде билингвизмди кеңири колдонуу менен архитектуралык-шаар куруу адистиктери боюнча илимий-практикалык изилдөөлөрдү жүргүзүү зарылдыгын көрсөтүп турат.

КОРУТУНДУ

“Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик тил жөнүндө” мыйзам кабыл алынгандан (23.09.1989) жана мамлекетибиз эгемендүүлүк алгандан бери кыргыз тилин жергиликтүү түзүмдөр менен мамлекеттик тилдин ортосундагы байланыштын негизги каражаты катары колдонуу маселелери коомдук активдүүлүктүн демилгесин өлкөнүн жаштарынын - өзгөчө билимдүү бөлүгү демилгелеп, ишке ашырылган. Бул жагдай 1989-жылдан баштап биринчи кезекте Бишкек (Фрунзе) шаарын өнүктүрүүгө байланыштуу жеке турак-жай куруу үчүн жер участокторун массалык түрдө берүү мезгилинде да байкалган. Республиканын борборунда орус тилинин кеңири колдонулушу жана өлкөнүн жаштарынын активдүү бөлүгүнүн талаптары гибриддик (аралаш) тилдин кеңири кулач жайышына алып келди. Лингвистикалык жана улуттук-маданий көйгөй катары тилдин ассимиляциянын кооптуу процесстерин мүнөздөгөн, социалдык консолидациянын жоголушуна алып келиши мүмкүн болгон тилдик кырдаалдын белгилүү бир трансформациясы болгон. Ушул жагдайга таянып, Кыргызстанда тил көйгөйүн илимий изилдөө заманбап тил илиминин маанилүү жана актуалдуу багыты болуп саналат, ал эгемендүү мамлекеттин – Кыргыз Республикасынын тил маселелерин чечүүдө илимий негиз болуп калууга тийиш.

Аткарылган илимий иштин жыйынтыгы боюнча негизги корутундулар болуп төмөнкүлөр саналат:

- кыргыз-орус билингвизм боюнча илимий-теориялык эмгектердин өзгөчөлөнгөн принциби билингвизмге арналган илимий-теориялык эмгектердин аздыгы; билингвизмдин лингвистикалык чөйрөсүнүн болуп – кыргыз-орус тилдери; архитектуралык жана шаар куруунун изилдөө багыттарында билингвизмдин (кош тилдүүлүктүн) зарылдыгы;
- билингвизмди колдонуу боюнча концептуалдык жана практикалык иштердин анализинин натыйжалары, архитектуралык жана шаар куруу багытында окутуу,

окуу материалдарынын жеткиликтүүлүгүн жана эки тилдин талабына жараша терминологиялык сөздүктү практикалык колдонууну эки тилде сапатуу окутууну камсыз кылуу;
- архитектура жана шаар куруу адистиктеринде жана башка техникалык чөйрөлөрдө билинвгизмди колдонуу менен студенттердин окуу процессинин натыйжаларын, анын ичинде дипломдук (бүтүрүүчү квалификациялык иштерди) ишти жазууда кыргыз-орус тилдерин колдонуу менен бүтүрүүчү үчүн терең зарыл компетенттүү билимдерди алуудагы конвергенциядык курал катарында каралып, т.а. билингвизмдин негизинде окутуу процессин системалаштыруу;
- Кыргызстандын техникалык жогорку окуу жайларында окуунун муктаждыктарына жана шарттарына, анын ичинде архитектуралык жана шаар куруу багытында эне тилде билим алган студенттердин кызыгуусун эске алуу менен университеттерге ЖОЖго чейинки даярдоодо билинвгизмди колдонуу менен окутуунун илимий-методикалык жактан негиздөө жана системалаштыруу мындан аркы илимий изилдөөлөрдүн предмети катары кызмат кыла алат;
- мониторинг методун колдонуу принциби – социологиялык сурамжылоо методу өлкөнүн жогорку окуу жайларында билингвизмдин объективдүү зарылдыгын аныктоо үчүн колдонулушу мүмкүн; методологиялык түзүмдүн жыйындысы адистик багытынын өзгөчөлүгүн аныктоо үчүн сунушталат, мында архитектура жана шаар куруу багытында, анын ичинде архитектура, реставрация, шаар куруу, дизайн жана башка көркөм-техникалык адистиктерде окутуунун өзгөчүлүктөрүн аныктоо;
- техникалык илимдерде билингвизм аркылуу окутуунун өзгөчөлүктөрүн, көркөм чыгармачылыкты, философиялык негиздерди жана долбоорлоо объектилерин түшүнүүнүн жана окутуунун методикасынын жана спецификалык өзгөчөлүгүн эске алуу жана колдонуу принциптери окуу процессин уюштурууда концептуалдык мамиле үчүн негиз боло алат.

ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Абдыраева, Н.С.** Кыргыз тилин үйрөнөбүз [Текст] Техникалык ЖОЖдордогу башталгыч топтор үчүн усулдук колдонмо). / Н.С.Абдыраева. Б.: “Авангард” басм., 2021. – 51 б.

2. **Абдыраева, Н.С.** Билингвизм аркылуу заманбап техникалык терминдерди өздөштүрүү [Текст] / Н.С.Абдыраева. Б.: КМКТАУ жарчысы, 2021. №1 (71), – 38-42 б.

3. **Абдыраева, Н.С.** Шаар куруу-Градостроительство-Urban planning терминдеринин негизи жана колдонуудагы көйгөйлөрү [Текст] / Н.С.Абдыраева. Б.: КМКТАУ жарчысы, 2021. №4 (74), – 598-601 б.

4. **Абдыраева, Н.С.** Архитектура жана шааркуруу боюнча кыргыз-орус-

англис тилинде терминологиялык сөздүк/Кыргызско-русский-английский терминологический словарь/Kyrgyz-Russian-English Terminological Dictionary [Текст]:учеб.пособие для вузов / Т.С.Кенешов, У.Т.Сасыкеев, Н.С.Абдыраева / Б.:Авангард басм. 2021. – 369 б.

5. **Абдыраева, Н.С.** Some aspects of the practical use of bilingualism in technical universities Kyrgyzstan [Электрондук ресурс] / Сборник "Culture, education, literature", MSBooks Publishing, 1.Winnipeg, Canada, 2022. – 168-174 б.

6. **Абдыраева, Н.С.** Техникалык илимдердеги терминология боюнча заманбап теоретикалык эмгектер [Электрондук ресурс] / «XXI к. илим жана билим берүү» III эл аралык илимий-практикалык иштернет конференция (Казахстан, Россия, Кыргызстан, Өзбекстан, Азербайжан, Тажикстан ж.б. чет өлкөлөрдүн окумуштууларынын, студенттеринин, магистранттарынын, мугалимдеринин баяндамалары). Нур-Султан.:2022.–51-55 б. Кирүү режими:

7. **Абдыраева, Н.С.** Кыргызстандын техникалык ЖОЖдорунда билингвизмди практикалык колдонуунун айрым аспектилери [Текст] / Н.С.Абдыраева. Башкортостан Республикасынын жана Россия Федерациясынын субъекттеринин билим берүү мейкиндигинде башкыр тили: педагогика илимдеринин кандидаты, БАССР мектебинин эмгек сиңирген мугалими Абдрахман Абдрахимович Галлямовдун туулган күнүнүн 95 жылдыгына арналган VII Бүткүл россиялык илимий-методикалык конференциянын материалдарынын жыйнагы,– Уфа.: РИЦ БашМУ, 2022. – 23-34 б.

8. **Абдыраева, Н.С.** Сөздүктөр, алардын билим берүүдөгү ролу [Текст] / Н.С.Абдыраева. Кыргызстандын эл аралык университетинин жарчысы, № 4 (48), 2022, – 102-107 б.

9. **Абдыраева, Н.С.** Билингвизмден полилинвгизмге карай [Электрондук ресурс] / Science avd education: modern time эл аралык илимий журнал - Астана, Казахстан, 2023. – 755-760 б. Кирүү режими: https://nacsir.kz/index.php/NACSIR/issue/view/3

10. **Абдыраева, Н.С.** Инсандын кесиптик жана карьералык өсүүсүндөгү мамлекеттик тилдин ролу (Социологиялык сурамжылоонун жыйынтыктары боюнча) [Электрондук ресурс] / Глобалдык илим жана инновация 2023:Борбордук Азия. “Филологиялык илим” сериясы №1(19), Астана, Казахстан, Апрель 2023. – 64-68 б. Кирүү режими: https://clck.ru/39226K

11. **Абдыраева, Н.С.** Кыргыз Республикасындагы ири жана чакан шаарлар. Архитектура жана шаар куруу багытындагы студенттер үчүн тексттер

жыйнагы жана айрым кесиптик терминдердин түшүндүрмөсү [Текст] / Н.С.Абдыраева. И. Раззаков атн.КМТУ, Бишкек, 2023. – 81 б.

Абдыраева Назгүл Сарбагышовнанын 10.02.20 – «Тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими» адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн “Архитектура жана шааркуруу багыттарындагы кыргыз-орус тилдериндеги билингвизм” деген темада диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр:билингвизм, архитектура, шаар куруу, иденттүүлүк, макам, тилди алмаштыруу; ырааттуу которуу; билингвизм маселеси, конвергенция, сөздөрдүн мааниси,үстөмдүк кылуу, тил системасы, тилдердин жана маданияттардын диалогу, тил саясаты, окутуу.

Изилдөөнүн объектиси - архитектуралык жана шаар куруу багыттарында кыргыз-орус билингвизмдин илимий-практикалык системасынын өзгөчөлүгү жана колдонулушу эсептелет. Билингвизм (кош тилдүүлүк) процесси окутуу тили катары бир нече тилди колдонуу менен окутуу процессинде уюштурулушу менен мүнөздөлөт.

Илимий изилдөөнүн предмети болуп архитектуралык, дизайндык жана шаар куруу билимин түшүнүүнүн, колдонуунун жана окутуунун инновациялык ыкмаларынын бири катары кыргыз-орус билингвизми жана андагы конвергенция процесси – алардын ортосундагы өз ара байланыш көйгөйү саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты – кыргыз-орус билингвизми боюнча архитектура-шаар куруу багытындагы теориялык негиздерин аныктоо жана Кыргызстандын техникалык жогорку окуу жайларында окутуунун методикасын салыштыруу жана аны өнүктүрүү принциптерин иштеп чыгуу.

Илимий маселелери коюлган: ата мекендик жана чет элдик изилдөөчүлөрдүн теориялык эмгектеринде чагылдырылган кыргыз-орус билингвалдык билим берүүнүн жана терминологиянын өзгөчөлүктөрүн негиздөө; кыргыз-орус тилдериндеги билинвгизм боюнча илимий-теориялык иштерди системалаштыруу; техникалык илимдерде билингвизмди колдонуу боюнча концептуалдык жана практикалык иштерди талдоо; Кыргызстандын техникалык жогорку окуу жайларында билингвалдык билим берүүнүн негизги принциптерин аныктоо; архитектура-шаар куруу багыттарында окутуунун методикасын жана методологиясын тактоо жана толуктоо.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы кесиптик терминологияны колдонуу менен окутуунун өзгөчөлүктөрүн негиздөөдө жана билингвизмдин теориялык негиздерин андан ары өнүктүрүү; кыргыз-орус тилдериндеги билинвгизмди илимий-теориялык эмгектерди системалаштырууну жакшыртуу. Кыргызстанда биринчи жолу архитектуралык жана шаар куруу багыттары боюнча кыргыз-орус билингвизмдин концептуалдык жана практикалык иштерди талдоолордун натыйжалары

алынды, жогорку окуу жайларында окутуудага кош тилдүүлүктүн принциптери өркүндөтүлдү. Техникалык жогорку окуу жайында архитектура-шаар куруу багыттары боюнча окутуунун методикасын жана методологияны колдонуу боюнча анализдин негизги жыйынтыктары изилденди.

Колдонуу тармагы. Окуу процессин уюштуруу үчүн эки тил (эне тили жана орус тили) мектеп мезгилинен баштап билим берүү иерархиясы аркылуу – колледжде, бакалаврда, архитектура жана шаар куруу боюнча магистратурада, келечектеги адистерди - архитекторлор, дизайнерлер, реставраторлор, куруучулар ж.б. даярдоодо байланыш каражаты катары колдонулат. Кыргызстандагы ЖОЖдун бүтүрүүчүлөрүнүн компетенттүүлүгү эл аралык билим берүү стандарттарына жооп берүү үчүн эки же андан көп тилди билүүгө багытталган.

РЕЗЮМЕ

диссертации Абдыраевой Назгүл Сарбагышовны на тему: «Билингвизм в кыргызско-русском языках в архиектурном и градостроитиельном направлениях» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологичекое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: билингвизм, архитектура, градостроительство, идентичность, статус, языковое переключение, последовательный перевод, проблема двуязычия, конвергенция, значение слов, доминирование, языковая система, диалог языков и культур, языковая политика, обучение.

Объектом исследования является особенность и применение научно-практической системы кыргызско-русского билингвизма в архитектурно-градостроительном направлениях. Процессом двуязычия понимается такая организация обучения, когда становится возможным использование более чем одного языка как языка преподавания.

Предметом исследования рассматривается проблема взаимосвязи – конвергенционный процесс и развитие языкового билингвизма, как одного из инновационных методов понимания и применения архитектурном, дизайнерском и градостроительном обучении.

Цель диссертационного исследования – выявить теоретические основы и разработать принципы кыргызско-русского билингвизма в сфере архитектурно-градостроительной деятельности и методика сравнительного обучения, также ее развитие в высших учебных заведениях Кыргызстана.

Задачи исследования в соответствии с целью поставлены следующие задачи: обосновать особенности кыргызско-русского билингвального обучения и терминологии, отраженные в теоретических трудах отечественных и зарубежных исследователей; систематизировать научно-теоретические работы по билингвизму в кыргызско-русском языках; проанализировать концептуальные и практические работы по использованию билингвизма в технических науках; определить основные принципы билингвального языкового образования в высших учебных заведениях Кыргызстана; уточнить и

дополнить методы, также методологию обучения архитектурно-градостроительном направлениях.

Научная новизна полученных результатов выражается в обосновании особенности обучения с применением профессиональной терминологии и дальнейшее развитие теоретических основ билингвизма; в усовершенствовании систематизации научно-теортеческих работ билингвизма в кыргызско-русском языках. Впервые получены результаты анализов концептуальных и практических работ по отдельным техническим наукам – конкретно, архитектурно-градостроительных направлениях кыргызско-русскому билингвизму в Кыргызстане, а также усовершенствованы принципы билингвизма в обучении высших ученых заведениях. Изучены основные результаты анализа по применению методов и методологии в обучении в архитектурно-градостроительном направлениях в высших учебных заведениях.

Область применения. Для организации учебного процесса используется два языка (родной и русский) в качестве средства общения, начиная со школьного периода по иерархии обучения – в колледже, бакалавриате, магистратуре по архитектурно-градостроительной деятельности, в подготовке специалистов – архитекторов, дизайнеров, реставраторов, строителей и др. Компетентность выпусников ВУЗов Кыргызстана ориентирована на знание двух и более языков, чтобы соответствовать международным образовательным стандартам.

Summary

dissertation by Abdyraeva Nazgul Sarbagyshovna on the topic: "Bilingual in the Kyrgyz-Russian languages in the architectural and urban planning directions"" for the degree of candidate of sociological sciences in the specialty 10.02.20 – comparative historical, typological and comparative linguistics

Key words:bilingualism, architecture, urban planning, identity, status, language switching, consecutive translation, the problem of bilingualism, convergence, the meaning of words, dominance, language system, dialogue of languages and cultures, language policy, training.

The object of the study is the peculiarity and application of the scientific and practical system of Kyrgyz-Russian bilingualism in architectural and urban planning areas. The process of bilingualism is understood as such an organization of learning when it becomes possible to use more than one language as the language of instruction.

The subject of the study is the problem of interconnection - the convergence process and the development of linguistic bilingualism, as one of the innovative methods of understanding and applying architectural, design and urban planning education.

The purpose of the dissertation research is to identify the theoretical

foundations and develop the principles of Kyrgyz-Russian bilingualism in the field of architectural and urban planning activities and comparative teaching methods, as well as its development in higher educational institutions of Kyrgyzstan.

The objectives of the research in accordance with the goal are the following: to substantiate the features of Kyrgyz-Russian bilingual education and terminology, reflected in the theoretical works of domestic and foreign researchers; systematize scientific and theoretical work on bilingualism in the Kyrgyz-Russian languages; analyze conceptual and practical works on the use of bilingualism in technical sciences; determine the basic principles of bilingual language education in higher educational institutions of Kyrgyzstan; to clarify and supplement the methods, as well as the methodology of teaching architectural and urban planning areas.

The scientific novelty of the results obtained is expressed in the substantiation of the peculiarities of training using professional terminology and the further development of the theoretical foundations of bilingualism; in improving the systematization of scientific and theoretical works of bilingualism in the Kyrgyz-Russian languages. For the first time, the results of analyzes of conceptual and practical work on individual technical sciences have been obtained - specifically, architectural and urban planning areas of Kyrgyz-Russian bilingualism in Kyrgyzstan, and the principles of bilingualism in teaching higher academic institutions have been improved. The main results of the analysis on the application of methods and methodology in teaching in architectural and urban planning areas in higher education institutions have been studied.

Application area. To organize the educational process, two languages (native and Russian) are used as a means of communication, starting from the school period through the hierarchy of education - in college, bachelor's, master's in architectural and urban planning, in the training of specialists - architects, designers, restorers, builders, etc. The competence of university graduates in Kyrgyzstan is focused on knowledge of two or more languages in order to meet international educational standards**.**